

УДК 821.161.3

ИССЛЕДОВАНИЕ ЛИТЕРАТУРЫ С ДОМИНАНТНЫМ ДОКУМЕНТАЛЬНЫМ НАЧАЛОМ В БЕЛОРУССКОМ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ: РАЗВИТИЕ ТРАДИЦИИ

О. Н. ГУБСКАЯ¹⁾

¹⁾Белорусский государственный экономический университет,
пр. Партизанский, 26, 220070, г. Минск, Беларусь

Освещается актуальная для современного отечественного литературоведения проблема изучения литературы с доминантным документальным началом. Анализируется развитие белорусской научной традиции исследования этого вопроса. Творчество А. М. Адамовича обозначается в качестве стартовой позиции для рассмотрения документа как основополагающего элемента литературного произведения. Отмечается, что М. И. Мушинский, Л. Я. Гаранин и Д. Я. Бугаёв, одними из первых заинтересовавшиеся проблемой фактографизма в литературе, пришли к выводу о том, что в произведении с доминантным документальным началом документ должен выступать концептуальным ядром, предметом исследования. Следующее поколение ученых представляют Л. Д. Синькова, Г. К. Тычко и А. И. Бельский. Вопрос о нормализации категориального аппарата, который следует применять при проведении подобных исследований, затронула Г. К. Тычко. В качестве критерия измерения степени художественности или документальности произведения Л. Д. Синькова предложила использовать уровень проявления и характер акцентирования фактографической основы, что приводит к делению документально-художественной прозы на прозу фикшен, в которой доминирует художественный вымысел и допускаются имитация, мистификация фактов, и прозу нон-фикшен, в которой преобладает фактографическая основа. Исследовательское внимание акцентируется не только на установлении наличия или отсутствия фактографизма в произведении, но и на определении роли автора, который сознательно выделяет либо игнорирует фактографизм. Предлагается дальнейшее развитие этой концепции. Литературное произведение воспринимается как акт коммуникации и анализируется с помощью инструментов нарратологии. Среди произведений с акцентированной фактографической основой выделяются проза эгодокумента (нарратив с доминантным авторским я) и литература факта, или проза голосов (нарратив с доминантным коллективным многоголосием).

Ключевые слова: факт; фактографизм; нарратология; наррация; форма коммуникации; эгодокумент; литература факта.

ДАСЛЕДАВАННЕ ЛІТАРАТУРЫ З ДАМІНАНТНЫМ ДАКУМЕНТАЛЬНЫМ ПАЧАТКАМ У БЕЛАРУСКІМ ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВЕ: РАЗВІЦЦЁ ТРАДЫЦЫІ

В. М. ГУБСКАЯ^{1*}

^{1*}Беларускі дзяржаўны эканамічны ўніверсітэт, пр. Партызанскі, 26, 220070, г. Мінск, Беларусь

Асвятляецца актуальная для сучаснага беларускага літаратуразнаўства праблема вывучэння літаратуры з дамінантным дакументальным пачаткам. Анализуецца развіццё беларускай навуковай традыцыі даследавання гэтага пытання. Творчасць А. М. Адамовіча пазначаецца ў якасці стартвай пазіцыі для разгляду дакумента як асноўнага

Образец цитирования:

Губская ВМ. Даследаванне літаратуры з дамінантным дакументальным пачаткам у беларускім літаратуразнаўстве: развіццё традыцыі. *Часопіс Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Філалогія*. 2023;2:30–37.

For citation:

Gubskaya ON. Research of literature with a dominant documentary basis in Belarusian literary studies: the development of tradition. *Journal of the Belarusian State University. Philology*. 2023;2:30–37. Belarusian.

Автор:

Ольга Николаевна Губская – кандидат филологических наук, доцент; заведующий кафедрой белорусского и русского языков факультета международных бизнес-коммуникаций.

Author:

Olga N. Gubskaya, PhD (philology), docent; head of the department of Belarusian and Russian languages, faculty of international business communications.
o_gubskaya@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-8066-4207>

элемента літаратурнага твора. Адзначаецца, што М. І. Мушыньскі, Л. Я. Гаранін і Д. Я. Бугаёў, якія аднымі з першых зацікавіліся праблемай фактаграфізму ў літаратуры, прышлі да высновы аб тым, што ў літаратурным творы з дамінантным дакументальным пачаткам дакумент павінен выступаць канцэптуальным ядром, прадметам даследавання. Наступнае пакаленне навукоўцаў складаюць Л. Д. Сінькова, Г. К. Тычко і А. І. Бельскі. Пытанне аб нармалізацыі катэгорыяльнага апарату, які варта прымяняць пры правядзенні падобных даследаванняў, закранула Г. К. Тычко. У якасці крытэрыяў вымярэння ступені мастацкасці ці дакументальнасці твора Л. Д. Сінькова прапанавала выкарыстоўваць узровень праяўлення і характар акцэнтавання фактаграфічнай асновы, што прыводзіць да дзялення дакументальна-мастацкай прозы на прозу фікшн, у якой дамінуе мастацкі вымысел і дапускаюцца імітацыя, містыфікацыя фактаў, і прозу нон-фікшн, у якой пераважае фактаграфічная аснова. Даследчыцкая ўвага акцэнтуюцца не толькі на вызначэнні наяўнасці ці адсутнасці фактаграфізму ў творы, але і на акрэсленні ролі аўтара, які свядома вылучае або ігнаруе фактаграфізм. Прапануецца далейшае разгортванне гэтай канцэпцыі. Літаратурны твор успрымаецца як адна з форм сучаснай камунікацыі і аналізуецца з дапамогай інструментаў нараталогіі. Сярод твораў з акцэнтаванай фактаграфічнай асновай вылучаюцца проза эгадакумента (наратаў з дамінантным аўтарскім я) і літаратура факта, або проза галасоў (наратаў з дамінантным калектыўным шматгалоссем).

Ключавыя словы: факт; фактаграфізм; нараталогія; нарацыя; форма камунікацыі; эгадакумент; літаратура факта.

RESEARCH OF LITERATURE WITH A DOMINANT DOCUMENTARY BASIS IN BELARUSIAN LITERARY STUDIES: THE DEVELOPMENT OF TRADITION

O. N. GUBSKAYA^a

^aBelarus State Economic University, 26 Partyzanski Avenue, Minsk 220070, Belarus

The article is devoted to the problem of studying literature with a dominant documentary basis, which is relevant for modern Belarusian literary studies. The development of the Belarusian scientific tradition in the study of this issue is analysed. The work of A. M. Adamovich is defined as a starting position for studying the role of a document as a fundamental element of a literary work. It is noted that M. I. Mushinsky, L. Ya. Garanin, and D. Ya. Bugaev were among the first Belarusian scientists who were interested in the problem of factography in literature. It was they who came to the conclusion that a document within the framework of a literary work of this type should act as a conceptual core, the subject of research. L. D. Sinkova, G. K. Tychko, and A. I. Belsky represent the next generation of researchers who were attracted by the above-mentioned problem. G. K. Tychko touches on the issue of normalisation of the categorical apparatus that should be used when conducting such studies. L. D. Sinkova, as a criterion for measuring the degree of artistry or documentality, suggests the level of manifestation and the nature of accentuation of the factual basis, which leads to the following gradation of documentary fiction: fiction prose, in which fiction dominates and imitation, mystification of facts is allowed, and non-fiction prose, in which the factual basis dominates. Thus, the research attention is focused not only on the presence or absence of factographism in the work, but also on the role of the author, who consciously highlights or ignores this factographism. The article suggests further development of this concept. A literary work is perceived as an act of communication and analysed using the tools of narratology. For a group of works with an accentuated factual basis, further differentiation is proposed: the prose of the ego-document (a narrative with a dominant author's *I*) and the literature of fact, or the prose of voices (a narrative with a dominant collective polyphony).

Keywords: fact; factographism; narratology; narration; form of communication; ego-document; literature of fact.

Уводзіны

Канец XX – пачатак XXI ст. – час «звышцікавасці» і навукоўцаў, і чытачоў да літаратуры з дамінантным дакументальным пачаткам. Факт, дакумент, рэальная падзея становяцца не толькі аб'ектам пісьменніцкай увагі, але і прадметам навуковага даследавання. За апошнія гады беларускае літаратуразнаўства папоўнілася публікацыямі, звязанымі з аналізам спосабаў апрацоўкі фактаў у мастацкім творы і высьвятленнем ступені ўзаемадзеяння мастацкага і дакументальнага складнікаў у ім.

У гэтым кантэксце варта адзначыць манаграфіі В. М. Стральцовай [1], Т. Р. Багарадавай [2] і З. І. Трацяк [3]. На думку З. І. Трацяк, «...напрыканцы 1910-х і ў 1920-х гг. у заходнееўрапейскай, амерыканскай і беларускай літаратурах увага надавалася дакументу. Пераважаў не суб'ектыўны разгляд жыццёвага матэрыялу, а яго адлюстраванне ў аб'ектыўным рэчышчы. Мастакі слова карысталіся рэальнымі імёнамі, геаграфічнымі назвамі, гістарычнымі тэрмінамі» [3, с. 18]. На гэтую ж асаблівасць беларускай літаратуры ўказала Т. Р. Багарадава: «Беларуская аповесць пра вайну, створаная яе ўдзельнікамі або выдавочцамі і ахвярамі, якія нарадзіліся на зыходзе XIX ст. і ў 1910-я гг., была прадстаўлена ўжо ў 1920–1930-я гг.,

прычым эстэтычна развітымі формамі. Сярод іх – аповесці з аўтабіяграфічным пачаткам. Асабліва высокай культурай псіхалагічнага аналізу вызначаецца... аўтабіяграфічная (з рознымі формамі прысутнасці аўтара ў тэксце) проза пра вайну Максіма Гарэцкага (1893–1938)» [2, с. 21].

Такая тэндэнцыя даследавання ўплывае і на вывучэнне літаратурных жанраў. Усё большы інтарэс выклікаюць жанры з наяўнасцю дамінантнага праяўлення аўтарскага голасу, эганаратыву (дзённікі, мемуары, эсэістыка). Так, Г. Ю. Новік лічыць, што «...на мяжы мастацкай і дакументальнай літаратуры знаходзяцца нарысы, эсэістыка, літаратура “чалавечага дакумента” (так званая вусная гісторыя), інсітнае пісьмо (у тым ліку дзённікі і мемуары, не прызначаныя для друку), а таксама *pseudo-fiction* (цалкам аўтабіяграфічныя творы, напісаныя ў жанрах мастацкай літаратуры). Да нон-фікшн традыцыя не адносяць мастацкую прозу, паэзію, публіцыстыку, тэксты навуковага дыскурсу, гістарычную і часткова аўтабіяграфічную прозу» [4, с. 20]. Развіццё беларускай эсэістыкі прыцягвае асобную ўвагу даследчыкаў. На думку І. А. Бажок, адной з прычын, якія стрымлівалі эсэізацыю тэкстаў, з’яўляецца хрысціянізацыя: «У літаратуры дзейнічаў прынцып: не “я” гавару, а Бог гаворыць вуснамі прамоўцы. У жанры ж эсэ “я” – галоўны і адзіны суб’ект.

Улічваючы вышэйназваныя факты і прычыны, можна сцвярджаць пра немагчымасць з’яўлення твора ў жанры эсэ раней за XX стагоддзе» [5, с. 79]. У выніку вывучэння спавядальнай манеры аўтабіяграфічнай прозы Т. М. Тарасава вылучыла споведзь як самастойны літаратурны жанр і як спавядальную манеру ў эпістальных, мемуарных і іншых аўтабіяграфічных літаратурных тэкстах [6, с. 3]. У сваю чаргу, Н. А. Сівакова, прысвяціўшы даследаванню дакументальнай літаратуры Беларусі дысертацыю, адзначыла наступнае: «На развіцці прынцыпаў дакументальна-вобразнага абагульнення і характары ўспамінаў пра рэальныя падзеі істотным чынам адбіўся і фактар часу. Чалавечая памяць, асабліва праз многія гады, утрымлівае адны з’явы падзеі, губляе іншыя, змяняе і дадае трэція. Развіццё дакументальнай літаратуры спалучана з пераадоленнем не толькі забыцця, але і ўніфікаванага канону, які ў сваёй безаблічнасці падмяняе факты, значна пераўтвараючы саму гістарычную падзею»¹ [7, с. 141].

Такі вектар даследавання ў беларускім літаратуразнаўстве вылучыўся ў працяг канцэнтраванай, сфакусіраванай увагі айчынных навукоўцаў старэйшага пакалення на пытаннях суаднесенасці літаратуры як з’явы культуры з фактам як увасабленнем рэчаіснасці, яе гісторыі.

Вынікі і іх абмеркаванне

Сярод першых даследчыкаў, якіх зацікавіла праблема фактаграфізму ў літаратуры, былі беларускія навукоўцы М. І. Мушыньскі, Л. Я. Гаранін і Д. Я. Бугаёў. Апелюючы да слоў знакамітага фізіёлага І. П. Паўлава аб тым, што перад фактам трэба зняць капялюш, Д. Я. Бугаёў вобразна сфармуляваў важнейшую ўстаноўку: «Павага да фактаў, высокая дакладнасць у падачы іх патрабуецца ў гістарычнай і ўвогуле дакументальнай літаратуры, якая без такой дакладнасці вядзе да скажэння гістарычнай перспектывы, праўды гісторыі.

Думаецца, што цяпер дакументальная літаратура выклікае ўсё большую цікавасць. Не ў апошнюю чаргу гэта звязана з тым, што ў дакументальных творах розных жанраў павага да фактаў намнога большая, чым у голай белетрыстыцы пасрэдных літаратараў» [8, с. 35]. Яшчэ ў 1972 г. Л. Я. Гаранін звярнуў увагу на тое, што факт з’яўляецца гістарычнай і эстэтычнай катэгорыяй мемуарнай літаратуры, і адзначыў наступнае: «...факт – гэта мора разлітае, якое нічога не дае. Гэта значыць не раскрывае перспектывы для далейшага вывучэння. Трэба шукаць нейкую новую катэгорыю, якая б звязвала кампаненты мемуарнага жанру ў адзін вузел» [9, с. 157–158]. Такой катэгорыяй выступае дакументальны вобраз, які, на думку даследчыка, прысутнічае ў кожным мемуарным творы, і менавіта ад яго спецыфікі, структуры і функцый залежыць роля мемуарнага твора ў літаратуры і грамадскім жыцці [9, с. 158]. Тэарэтычныя заўвагі пры распрацоўцы гэтай тэмы зрабіў і выбітны беларускі літаратуразнавец М. І. Мушыньскі. Ён лічыў, што пры даследаванні катэгорыі факта ў літаратуры трэба знайсці «такі інструмент, які б трымаў усе сувязі структуры твора... такі самазавастральны інструмент, каб ён не затупіўся... каб здольнасць да самазавастрэння была ў яго прыродзе, у сутнасці яго быцця» [9, с. 158].

Такім чынам, у працах навукоўцаў сфарміраваўся наступны алгарытм для аналізу: факт → літаратурны твор → дакумент, дзе дакумент выступае і канцэптואльным ядром, і прадметам даследавання. З таго часу актывізаваўся інтарэс да літаратуры з выразным дакументальным пачаткам.

М. І. Мушыньскі звярнуў увагу на дзённікавую спадчыну пісьменнікаў, адзначыў неабходнасць яе вывучэння і падкрэсліў, што да такіх крыніц трэба ставіцца вельмі асцярожна, з вялікай далікатнасцю і разуменнем прыватных нюансаў: «Аўтар літаратурна-мастацкага твора, як правіла, разлічвае на тое, што вынікі яго працы рана-позна стануць здабыткам грамадскасці. У таго, хто свае думкі, роздумы, перажыванні

¹Тут і далей пераклад наш. – В. Г.

выкладае ў дзённіку, такой пэўнасці няма. І жывая практыка пацвярджае справядлівасць выказанага меркавання. Сапраўды, дзённікавыя занатоўкі многіх пісьменнікаў публікуюцца спадчыннымі. Нярэдка – без адпаведных каментарыяў, што ўскладняе становішча чытача, які самастойна павінен расшыфроўваць тыя ці іншыя сцвярджэнні. Тым не менш недаацэньваць такую крыніцу вывучэння жыцця і творчасці, як дзённікі, нельга. Але пры гэтым неабходна ўлічваць спецыфіку згаданага жанру. Перш за ўсё – адметнасць, індывідуальную асаблівасць дзённіка» [10, с. 38]. Высновы даследчыка былі наступнымі: «Да дзённікаў звяртацца трэба, але *нельга абсалютызаваць гэтую крыніцу* (курсіў наш. – В. Г.). У кожнага – свой падыход... Ці брацца за тэму “Дзённікі”? Увесь час вагаюся. Каб падняць тэму – трэба пісаць манаграфічную працу» [10, с. 39].

Тое, што пісьменніцкія дзённікі нельга абсалютызаваць, з’яўляецца вельмі важным крытэрыем для іх даследавання, і адэкватнае разуменне гэтага фарміруецца толькі падчас непасрэднай працяглай працы з матэрыяламі. Нават у фармулёўцы тэрміна «дзённік» няма адназначнасці: «Дзённік – гэта разнавіднасць *мемуарнай літаратуры*; занатоўкі, якія робіць у храналагічнай паслядоўнасці нейкі чалавек пра падзеі ў асабістым і грамадскім жыцці, а таксама думкі і перажыванні, выкліканыя гэтымі падзеямі. <...> Часам у форме дзённіка пішуцца арыгінальныя мастацкія творы (“Дневник лишнего человека” І. Тургенева, “Дневник провинциала в Петербурге” М. Салтыкова-Шчадрына, “Записки студента” Я. Грабінкі і інш.). У беларускай прозе гэтую форму выкарысталі М. Гарэцкі (“На імперыялістычнай вайне”), І. Шамякін (“Агонь і снег”)².

Такім чынам, дзённікі – складаная літаратурная форма. У сувязі з гэтым перад даследчыкам узнікаюць наступныя пытанні: «Дзённікі – гэта занатоўкі (чарнавы, неапрацаваны матэрыял) ці ўспаміны (апрацаваны матэрыял, арыентаваны на чытача)?»; «Дзённікі – гэта матэрыял, які пісьменнік рыхтаваў да друку, ці прыватны, непадрыхтаваны для чужога вока тэкст?»; «Дзённікі – гэта фактаграфія жыцця ці гульня з чытачом у праўдападабенства?» і інш.

Услед за Р. Бартам расійскі даследчык М. Ю. Міхееў назваў дзённік штодзённай літаратурай і суаднёс яго з бахцінскімі маўленчымі жанрамі [11, с. 74]. Разважаючы пра дзённікі, Р. Барт адзначыў наступнае: «Калі я вяду дзённік, я па азначэнні асуджаны на сімуляцыю. Гэта нават падвойная сімуляцыя: бо калі ўсякая эмоцыя ёсць копія такой жа эмоцыі, пра якую мы недзе чыталі, то выкладаць свой настрой кадыфікаванай мовай пераліку настрой – значыць капіраваць копію; нават тэкст “арыгінальны”, ён усё роўна ўяўляе сабой копію – а ўжо тым больш калі ён выкарыстоўваўся раней» [12, с. 259]. У постмадэрнісцкай манеры Р. Барт заявіў, што дзённік перадае не столькі жыццёвыя падзеі і факты, колькі індывідуальнае стаўленне да іх і эмоцыі. У гэтым жа напрамку разважаў пра дзённікі беларускі літаратуразнавец А. І. Бельскі: «Апрача афіцыйнага жыццяпісу, хрэстаматычнага глянцу, у кожнага класіка і вядомага пісьменніка ёсць свая ўнутраная біяграфія – насычаная, часам досыць няпростая. Пра гэта добра сказаў П. Панчанка: “Усё ў маёй біяграфіі запісана? А бяссонныя ночы? А боль?”» [13, с. 43].

Пры такой інтэрпрэтацыі дзённіка даследчыкаў павінен цікавіць не столькі тэкставы фактаграфізм, колькі спосаб падачы штодзённай падзеі, тып рэакцый пісьменніка на рэчаіснасць, гэта значыць спецыфічны ракурс яе ўспрымання. І гэта вельмі дакладна адчуваў М. І. Мушыньскі, які характарызаваў дзённікі пісьменнікаў наступным чынам: «У Панчанкі – “пад настрой”; у Шамякіна – аб’ектыўнасць выкладу. Імкненне быць справядлівым, незацікаўленай асобай; у Скрыгана – ?» [10, с. 39].

Такім чынам, разважанні беларускіх літаратуразнаўцаў прыводзяць да высновы аб тым, што дзённік уяўляе сабой не зусім мастацкі тэкст і не цалкам дакумент, а нейкую прамежковую форму адлюстравання і рэчаіснасці, і перш за ўсё эмацыянальнага стану аўтара. За ёю пачало замацоўвацца паняцце «эгадакумент», пад якім разумеюцца сведчанне ўнутранага стану асобы, унутраны маналог, а магчыма, і экспліцытны дыялог аўтара з чытачом. Успрыманне дзённікаў як эгадакумента (самастойнай літаратурнай формы) дазваляе даследаваць іх з дапамогай інструментаў рыторыкі і нараталогіі. Для пісьменніка эгадакумент – гэта акт камунікацыі з чытачом, абсалютна свядомы працэс дэманстрацыі ўласных думак шырокаму колу сваіх прыхільнікаў, а для чытача – вельмі прыдатны матэрыял для вывучэння ўнутранага стану пісьменніка. Ён дазваляе зразумець, як творца ўспрымае сябе, як ацэньвае свае стасункі з наваколлем, як рэагуе на гістарычныя і палітычныя змены ў грамадстве.

Акрэсленню пытанняў дакументальна-мастацкай прозы, высьвятленню ролі факта ў працэсе стварэння літаратурных тэкстаў і вырашэнню праблемы тэарэтычнага вызначэння дакументальна-мастацкай прозы ў XXI ст. актыўна займаюцца беларускія даследчыкі Г. К. Тычко і Л. Д. Сінькова. На думку Г. К. Тычко, «...у сферы дакументальна-мастацкай прозы выразна адчувальны недахоп тэарэтычных ведаў, існуе неабходнасць удасканалвання катэгарыяльнага апарату, удакладнення шэрагу азначэнняў з улікам іх гістарычнай эвалюцыі. Да гэтага часу праблемным застаецца вылучэнне ў тэксце такой прыкметы, як дакументальнасць, яе размежаванне і яе ўзаемадзеянне з аўтарскім вымыслам. Дыскусійнымі ўсё яшчэ

²Дзённік // Літаратуразн. слоўн. / В. П. Рагойша. Мінск : Нар. асвета, 2009. С. 57–58.

з’яўляюцца паняцці “мастацка-дакументальныя жанры”, “літаратура non-fiction”» [14, с. 265]. Кніга Л. Д. Сіньковай [15] амаль цалкам прысвечана пытанням месца і ролі факта, канкрэтнай гістарычнай падзеі ў беларускай літаратуры. Перш за ўсё ў кантэксце згаданай тэмы Л. Д. Сінькова вылучыла імя айчыннага класіка А. М. Адамовіча, у творчасці якога «...дакумент упершыню пачаў сістэмна выкарыстоўвацца ў функцыі мастацкага вобраза. Гэта быў шлях ад камбінавання дакументальнага з мастацкім да таго, што называюць жанрам галасоў, новым эпсам, канчаткова сфарміраваным у кнігах Святланы Алексіевіч» [15, с. 13]. Такім чынам, творчасць А. М. Адамовіча пазначаецца ў якасці стартавай пазіцыі для вывучэння дакумента як асноўнага элемента літаратурнага твора.

Акрамя таго, Л. Д. Сінькова прапанавала разглядаць дакументальна-мастацкія тэксты «з улікам ступені іх прыдуманасці / непрыдуманасці (*fiction / non-fiction*)» [15, с. 71]. Дакладна ўсведамляючы, што паняцце «прыдуманая літаратура» з’яўляецца вельмі шырокім, Л. Д. Сінькова падкрэсліла, што «мастацкая ўмоўнасць мае сваю градацыю: падзяляецца на першасную (бо любы тэкст – гэта рэальнасць, змадэляваная ўяўленнем аўтара, і, канешне, у параўнанні з рэчаіснасцю мадэль заўсёды ўмоўная) і другасную (бо формы аўтарскага вымыслу могуць яшчэ і вельмі рэзка адрознівацца ад форм рэальнага жыцця)» [15, с. 71]. Такім чынам, у якасці крытэрыяў вымярэння мастацкасці ці дакументальнасці твора яна прапанавала выкарыстоўваць ступень праяўлення і характар акцэнтавання фактаграфічнай асновы і зрабіла наступную класіфікацыю дакументальна-мастацкай прозы: проза фікшн, у якой дамінуе мастацкі вымысел і дапускаюцца імітацыя, містыфікацыя фактаў, падзяляецца на прозу з акцэнтаванай фактаграфічнай асновай у мастацкім тэксце і прозу з акцэнтаванай мастацкай мадальнасцю ў падчы рэальных фактаў (мініяцюры з фіксацыяй момантаў жыцця аўтара, мемуары-споведзі, белетрызаваныя біяграфіі, нарысы-эсэ); проза нон-фікшн, у якой пераважае фактаграфічная аснова, падзяляецца на мемуары, запісаныя прафесійнымі пісьменнікамі паводле слоў героя-суб’екта, мастацкую публіцыстыку, прозу з цытаваннем пашпартызаваных дакументаў, кантамінацыю дакументальных матэрыялаў з мастацкім маўленнем, а таксама на прозу ў «жанры галасоў» [15, с. 78].

Гэта класіфікацыя – этапная з’ява для беларускага літаратуразнаўства, таму што яна дазваляе прааналізаваць творы па іншых крытэрыях, адысці ад традыцыйнага падзелу літаратуры на дакументальную, мастацкую і дакументальна-мастацкую. На першы план ставіцца не толькі вызначэнне наяўнасці ці адсутнасці фактаграфізму ў творы, але і акрэсленне ролі аўтара, які свядома вылучае або ігнаруе фактаграфізм. Так, у раманах М. І. Гарэцкага «Віленскія камунары», нягледзячы на выкарыстанне элементаў авантурнага рамана, даволі дакладна апісваюцца літаратурны рух Вільні, утварэнне Літоўскай Савецкай Рэспублікі, Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі. Твор Якуба Коласа «Кніга ташкенцкага быцця», нягледзячы на штодзённую падачу падзей, усё роўна дэманструе мастацкую манеру пісьма аўтара. Такім чынам, узнікае магчымасць убачыць фактаграфізм у мастацкасці і мастацкасць у фактаграфізме, што прыводзіць да высвятлення новай цікавай тэмы даследавання – вывучэння ступені праяўлення аўтарскага я ў літаратурных творах з акцэнтаванай фактаграфічнай асновай і размеркавання твораў па гэтай прымеце.

Тэарэтычныя навацы Г. К. Тычко і Л. Д. Сіньковай атрымалі працяг у артыкуле [16], у якім для твораў з акцэнтаванай фактаграфічнай асновай была прапанавана дыферэнцыяцыя, што дазваляе аддзяліць наратыў з дамінантным аўтарскім я (проза эгадакумента) ад наратыву з дамінантным калектыўным шматгалоссем (літаратура факта, або проза галасоў), і вылучаны адпаведныя спосабы нарацыі – я-нарацыя і мы-нарацыя. Гэта класіфікацыя робіць відавочным існаванне дзвюх катэгорый твораў з уяўным фактаграфізмам – эгадакумента (я-наратыў) і літаратуры факта (мы-наратыў). Варта падкрэсліць, што праз фіксацыю і аналіз наратыву прыроды аповеду ў артыкуле была створана магчымасць разгляду літаратурнага твора як працэсу спецыфічнай камунікацыі ў формах літаратуры. На нашу думку, разумеючы ролі факта ў літаратурным творы з пункту гледжання тэорыі камунікацыі, «...па-першае, дазваляе спасцігнуць аўтавобраз, “аўтапартрэт” пісьменніка ў яго дынаміцы і шматграннасці, у адрозненне ад зафіксаванага біёграфіі; па-другое, дапамагае ўзнавіць культурную карціну эпохі, убачаную вачыма творцы; па-трэцяе, пры магчымасці дазваляе прадеманстраваць ролю дакументальнага і мастацкага дыскурсаў у з’яўленні эгадакумента. <...> Вылучэнне камунікатыўнага аспекта ў літаратуры дае нам дадатковыя магчымасці для ўсведамлення я-рэчаіснасці і я-рэальнасці ў падчы пісьменніка, дазваляе больш дакладна зразумець складнікі таго ідыястылю, які з вялікай сілай прыцягвае ўвагу чытача» [17, с. 123].

У сучаснай беларускай літаратуры створаны ўсе перадумовы, для таго каб літаратуразнаўцы дакладна размежавалі паняцці «літаратура факта» і «эгадакумент», адышлі ад традыцыйнай градацыі літаратурных твораў па жанравай прымеце як адзінай прадуктыўнай праз яе працяг і пераасэнсаванне.

XXI стагоддзе – эпоха лічбавай культуры, хуткай камунікацыі і самавьяўлення (пры пасрэдніцтве сацыяльных сетак) як звыклых формы існавання. Інтэрэс да факта, асобы і магчымасць хуткай рэфлексіі над падзеямі характарызуюць і сучаснага чытача, і пісьменніка. Падобнае меркаванне выказалі аўтары

манаграфіі пад рэдакцыяй беларускай даследчыцы В. М. Стральцовай, якая вывучае праблему выкарыстання дакументальных матэрыялаў у сучаснай літаратуры: «Дакументалістыка, дзякуючы сваёй аператыўнасці і строгай фактаграфічнай базе, справядліва ўспрымаецца як першасная апрацоўка непасрэднай рэальнасці і мае адной з самых істотных сваіх характарыстык аб'ектыўнасць. Аднак, як ні дзіўна, жывая зацікаўленасць такой літаратурай заснавана на выразна суб'ектыўных фактарах, у аснову якіх пакладзена ўвага да глыбіннага жыцця асобы, яе самавыяўлення і псіхалогіі. Якім бы маштабам ні былі пазначаны падзеі і факты, на грунце якіх напісаны твор, асноўнай адзінкай гэтага тэксту з'яўляецца чалавек. <...> Шчырая цікавасць да мемуарных, эпістальных, біяграфічных публікацый, якая ўстойліва прасочваецца апошнім часам, сведчыць пра тое, што сучасны чытач прэтэндуе на магчымасць самастойнай, неапасродкаванай інтэрпрэтацыі фактаў» [18, с. 190–191]. Гэта значыць, што чытач становіцца паўнаважным удзельнікам літаратурнага працэсу, а сам працэс літаратурнай творчасці ўспрымаецца як літаратурная камунікацыя. У сувязі з гэтым можна адзначыць, што ў беларускім літаратурным фактаграфічным дыскурсе вылучаюцца дзве камунікатыўныя стратэгіі, заснаваныя на трактоўцы рэальных фактаў, а менавіта стратэгія дэманстрацыі *я-гісторыі* з мэтай абагульнення і стварэння адзінай карціны рэальнага факта мінулага (напрыклад, твор А. М. Адамовіча, І. А. Брыля і У. А. Калесніка «Я з вогненнай вёскі») і стратэгія канцэнтрацыі ўвагі на аўтатрансляцыі *я-гісторыі* з мэтай апавядання падзей з асабістага жыцця, або прыватнага тлумачэння фактаў гісторыі, сучаснасці (напрыклад, дзённікі, мемуары, аўтабіяграфічная аповесць А. М. Адамовіча «Vixi» і іншыя творы айчынных пісьменнікаў-класікаў, якія апавядаюць пра сваё разуменне сутнасці перажытых эпохальных падзей).

Такім чынам, айчынныя літаратуразнаўцы даволі актыўна і паспяхова даследуюць праблему фактаграфізму ў літаратуры. Інтэрэс да высвятлення ролі факта і дакумента ў мастацкім творы, які ўзнік у канцы ХХ ст., прывёў да неабходнасці пошуку інструмента, які б дазволіў паглыбіцца ў разуменне тэкставай структуры. Гэтым элементам стаў аналіз наратыву. Па-новаму зразумецца магчымасці ўскладненага фактаграфічнага наратыву актыўна выкарысталі беларускія пісьменнікі ХХ–ХХІ стст. Напрыклад, менавіта дакумент выступіў канцэптואльным ядром твора І. А. Брыля «Муштук і папка». У 1970-я гг. творчасць А. М. Адамовіча, а дакладней кніга «Я з вогненнай вёскі», зрабілася стартавай пазіцыяй для выпрацоўкі фактаграфічнага паняцця «*мы-наратыву*», а таксама для вывучэння дакумента як асноўнага элемента літаратурнага твора.

Пачатак ХХІ ст. характарызуецца міждысцыплінарным характарам даследаванняў і ўключэннем у закрытую, даволі кансерватыўную прастору беларускага літаратуразнаўства заходняй тэрміналогіі з такіх сумежных навук, як журналістыка і сацыялогія. Менавіта ў такой атмасферы ў літаратуразнаўства пранікаюць тэрміны «літаратура нон-фікшн» і «вусная гісторыя», якія выводзяць навуковы аналіз дакументальна-мастацкай прозы ў іншае рэчышча. Анансуюцца проза фікшн, у якой даміруе мастацкі вымысел, і проза нон-фікшн, у якой пераважае фактаграфічная аснова. Далейшае лагічнае разгортванне класіфікацыі ў такім кірунку прыводзіць да фармулявання паняццяў «*я-наратыву*» (які рэалізуецца ў жанры эгадакумента) і «*мы-наратыву*» (які рэалізуецца ў жанры літаратуры факта, ці прозы галасоў).

Заклучэнне

Літаратурны твор – адна з форм сучаснай камунікацыі, таму зварот да дакумента ўспрымаецца як камунікатыўная тактыка пісьменніка. Наратолагі прапануюць разумець любы літаратурны тэкст у якасці камунікатыўнай падзеі. З гэтага пункту гледжання акт камунікацыі прадстаўлены наратывам – выказваннем, падчас якога апавядальнік з дапамогай камунікатыўных стратэгіі (пэўных тыпаў выказванняў) разгортвае перад слухачом гісторыю (паслядоўнасць падзей). Адным з патрабаванняў да камунікатыўных стратэгіі з'яўляецца адпаведнасць твора належнаму жанру. Успрыманне жанру як камунікатыўнай стратэгіі пісьменніка, безумоўна, вядзе да стварэння новага інструментарыя для аналізу дзённікавай літаратуры. У ёмістых парадах навукоўцаў старэйшага пакалення ўтрымліваецца скіраванасць да выпрацоўкі новых канцэпцый, і работа ў такім кірунку пацвярджае пераемнасць у развіцці беларускага літаратуразнаўства.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Стральцова ВМ. *Шлях да сябе: сучасная аўтабіяграфічная проза як мастацкая сістэма*. Мінск: Беларуская навука; 2002. 112 с.
2. Багарадава ТМ. *Памяць сэрца: эвалюцыя ўвасаблення ваеннай тэмы пісьменнікамі – ветэранамі і сведкамі Вялікай Айчыннай вайны ў беларускай аповесці (1980–1990-я гг.)*. Наваполацк: Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт імя Еўфрасінні Полацкай; 2022. 160 с.
3. Трацяк ЗІ. *Паэтыка амерыканскай і беларускай прозы пра Першую сусветную вайну (на прыкладзе твораў Э. Хэмінгвэя і М. Гарэцкага)*. Наваполацк: Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт імя Еўфрасінні Полацкай; 2015. 200 с.
4. Новік ГЮ. Дакументальная проза (нон-фікшн) на мяжы ХХ–ХХІ стст.: тэарэтычны аспект. *Часопіс Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Філалогія*. 2017;1:17–23.

5. Бажок ІА. Генезіс эсэістычнага жанру на Беларусі. *Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины*. 2013;1:79–82.
6. Тарасава ТМ. Спавадальная манера аўтабіяграфічнай прозы ў выяўленні экзістэнцыяльных праблем чалавека. *Веснік Брэсцкага ўніверсітэта. Серыя 2, Літаратуразнаўства. Мовазнаўства*. 2008;2:3–11.
7. Сивакова НА. Специфика эволюции документальной литературы в XX веке. *Веснік Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна*. 2014;3:139–143.
8. Бугаёў ДЯ. *Жыццём ідучы: з гісторыі беларускай літаратуры і літаратурнай крытыкі*. Мінск: Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт; 2013. 303 с.
9. Гаранин ЛЯ. О Мушинском. Из неопубликованных воспоминаний. В: Василевич АА, Мушинская ТМ, укладальнікі. *Застаецца святло: успаміны пра Міхася Мушыньскага*. Мінск: Ковчег; 2021. с. 156–160.
10. Мушыньскі МІ. *Свайму часу і вечнасці*. Мушыньская ТФ, Мушыньская ТМ, укладальнікі; Саверчанка ІВ, рэдактар. Мінск: Беларуская навука; 2021. 480 с.
11. Михеев МЮ. *Дневник как эготекст (Россия, XIX–XX)*. Москва: Водолей паблишер; 2007. 264 с.
12. Барт Р. *Ролан Барт о Ролане Барте*. Зенкин С, переводчик. Москва: Сталкер; 2002. 288 с.
13. Бельскі АІ. Роля дзённікаў І. Шамякіна ў асэнсаванні яго асобы і творчасці. У: Шамякіна ТІ, рэдактар. *Іван Шамякін – пісьменнік, акадэмік, грамадскі дзеяч: да 100-годдзя з дня нараджэння народнага пісьменніка Беларусі Івана Шамякіна. Матэрыялы адкрытага навукова-практычнага семінара; 18 лютага 2021 г.; Мінск, Беларусь*. Мінск: Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт; 2021. с. 42–54.
14. Тычко ГК. Дакументальнасць і яе варыяцыі ў сучаснай беларускай прозе. У: Самусевіч ВМ, рэдактар. *Стылістыка: мова, маўленне і тэкст. Матэрыялы V Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, прысвечанай 100-годдзю заслужанага работніка адукацыі Рэспублікі Беларусь доктара філалагічных навук, прафесара М. Я. Цікоцкага; 23–24 лютага 2022 г.; Мінск, Беларусь*. Мінск: Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт; 2022. с. 264–268.
15. Сінькова ЛД. *Беларуская «звышлітаратура»*. Мінск: Кнігазбор; 2019. 224 с.
16. Губская ОН. Литература факта и эгодокумент как два самостоятельных явления в белорусской литературе. *Вестник Минского государственного лингвистического университета. Серия 1, Филология*. 2022;1(часть 1);104–112.
17. Губская ВМ. Роля факта ў літаратурным творы з пункту гледжання тэорыі камунікацыі. *Весці БДПУ. Серыя 1, Педагогіка. Псіхалогія. Філалогія*. 2022;1;120–124.
18. Андраюк СА, Баўтрэль ІГ, Гарэлік ЛІМ, Клябанаў ДФ, Лапата-Загорскі АМ, Пыско НМ і інш. *Сучасная літаратура: каардынаты ідэіна-мастацкага пошуку*. Стральцова ВМ, рэдактар. Мінск: Беларуская навука; 2008. 286 с.

References

1. Stral'cova VM. *Shljah da sjabe: suchasnaja awtobiagrafichnaja proza jak mastackaja sistjema* [The way to yourself: modern autobiographical prose as an artistic system]. Minsk: Belaruskaja navuka; 2002. 112 p. Belarusian.
2. Bagaradava TM. *Pamjac' sjerca: jevaljucyja wvasablennja vaennaj tjemu pis'mennikami – vetjeranami i svedkami Vjalikaj Ajchynnaj vajny w belaruskaj apovesci (1980–1990-ja gg.)* [The memory of the heart: the evolution of the embodiment of the military theme by veteran writers and witnesses of the Great Patriotic War in the Belarusian story (1980–1990)]. Navapolack: Euphrosyne Polotskaya State University of Polotsk; 2022. 160 p. Belarusian.
3. Traccjak ZI. *Pajetyka amerykanskaj i belaruskaj prozy pra Pershuju susvetnuju vajnu (na pryklade tvoraw Je. Hjemingujeja i M. Garjeckaga)* [The poetics of American and Belarusian prose about the First World War (following the example of the works of E. Hemingway and M. Goretzky)]. Navapolack: Euphrosyne Polotskaya State University of Polotsk; 2015. 200 p. Belarusian.
4. Novik HYu. Non-fiction on the boundary of XX–XXI centuries: theoretical aspect. *Journal of the Belarusian State University. Philology*. 2017;1:17–23. Belarusian.
5. Bazhok IA. Genesis of essay genre in Belarus. *Proceedings of Francisk Scorina Gomel State University*. 2013;1:79–82. Belarusian.
6. Tarasava TM. [The confessional manner of autobiographical prose in identifying existential human problems]. *Vesnik of Brest University. Series 2, Literary Studies. Linguistics*. 2008;2:3–11. Belarusian.
7. Sivakova NA. [The specifics of the evolution of nonfiction in the twentieth century]. *Vesnik Mazyrskaga dzjarzhawnaga pedagogichnaga univiersitjeta imja I. P. Shamjakina*. 2014;3:139–143. Russian.
8. Bugajow DJa. *Zhyccjom iduchy: z gistoryi belaruskaj litaratury i litaraturnaj krytyki* [Living life: from the history of Belarusian literature and literary criticism]. Minsk: Belarusian State University; 2013. 303 p. Belarusian.
9. Garaniin LYa. [About Mushinsky. From unpublished memoirs]. In: Vasilevich AA, Mushynskaja TM, compilers. *Zastaecca svjatlo: uspatiny pra Mihasja Mushynskaga* [The light remains: memories of Mikhail Mushinsky]. Minsk: Kovcheg; 2021. p. 156–160. Russian.
10. Mushynski MI. *Svajmu chasu i vechnasci* [To his time and eternity]. Mushynskaja TF, Mushynskaja TM, compilers; Saverchanka IV, editor. Minsk: Belaruskaja navuka; 2021. 480 p. Belarusian.
11. Mikheev MYu. *Dnevnik kak ego-tekst (Rossiya, XIX–XX)* [Diary as an ego-text (Russia, 19th–20th)]. Moscow: Vodolei publishers; 2007. 264 p. Russian.
12. Bart R. *Rolan Bart o Rolane Barte* [Roland Barthes about Roland Barthes]. Zenkin S, translator. Moscow: Stalker; 2002. 288 p. Russian.
13. Bel'ski AI. [The role of I. Shamyakin's diaries in understanding his personality and creativity]. In: Shamjakina TI, editor. *Ivan Shamjakin – pis'mennik, akademik, gramadski dzejach: da 100-goddzja z dnja narodzhennja narodnaga pis'mennika Belarusi Ivana Shamjakina. Matjeryjaly adkrytaга navukova-praktychnaga seminar; 18 ljutaga 2021 g.; Minsk, Belarus'* [Ivan Shamyakin – writer, academician, public figure: to the 100th anniversary of the birth of the people's writer of Belarus Ivan Shamyakin. Proceedings of the open scientific and practical seminar; 2021 February 18; Minsk, Belarus]. Minsk: Belarusian State University; 2021. p. 42–54. Belarusian.
14. Tychko GK. Documentality and its variations in modern Belarusian prose. In: Samusevich VM, editor. *Stylistyka: mova, mawlenne i tjekest. Matjeryjaly V Mizhnarodnaj navukova-praktychnaj kanferjencyi, prysvechanaj 100-goddzju zaslužhanaga robotnika adukacyi Rjespubliki Belarus' doktara filalagichnyh navuk, profesara M. Ja. Cikockaga; 23–24 ljutaga 2022 g.; Minsk, Belarus'* [Stylistics: language, speech and text. Proceedings of the 5th International scientific and practical conference dedicated to the 100th anniversary

of the honored worker of education of the Republic of Belarus doctor of philological sciences, full professor M. Ya. Tikotski; 2022 February 23–24; Minsk, Belarus]. Minsk: Belarusian State University; 2022. p. 264–268. Belarusian.

15. Sin'kova LD. *Belaruskaja «zvyshlitaratura»* [Belarusian «superliterature»]. Minsk: Knigazbor; 2019. 224 p. Belarusian.

16. Gubskaya ON. The literature of fact and ego-document as two independent phenomena in Belarusian literature. *Minsk State Linguistic University Bulletin. Series 1, Philology*. 2022;1(part 1);104–112. Russian.

17. Gubskaya VM. The role of fact in a literary work from the point of view of communication theory. *Vesci BDPU. Seryja 1, Pedagogika. Psihologija. Filalogija*. 2022;1;120–124. Belarusian.

18. Andrajuk SA, Bawtrjel' IG, Garjelic LM, Kljabanaw DF, Lapata-Zagorski AM, Pysko NM, et al. *Suchasnaja litaratura: kaardynaty idzejna-mastackaga poshuku* [Modern literature: coordinates of ideological and artistic search]. Stral'cova VM, editor. Minsk: Belaruskaja navuka; 2008. 286 p. Belarusian.

Артыкул наступіў у рэдкалегію 02.03.2023.

Received by editorial board 02.03.2023.